

Хома Наталія Михайлівна

Вепонізація енергоресурсів: викопне паливо як зброя у міжнародній політиці

УДК 327:620.91

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.32>

Хома Наталія Михайлівна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2507-5741

Досліджено використання енергоресурсів як виду зброї у протистоянні держав, їх союзів. Визначено, що вепонізація енергоресурсів полягає у використанні нафти, газу і т. ін. як зброї, до якої держави часто вдаються з політичних (геополітичних) причин. Звернено увагу, що щонайменше півстоліття (від 1973 р.) енергія відкрито застосовується як вид зброї, створює тиск на держави й їх союзи. Доведено, що вепонізація енергоресурсів є інструментом зовнішньої політики як неоавторитарних, так і демократичних держав, їх союзів. Наголошено: до вепонізації енергоресурсів вдаються як держави-виробники енергії, так і держави-споживачі; енергоресурси можуть бути зброєю і з боку попиту, і з боку пропозиції. Способами вепонізації енергоресурсів визначено припинення/обмеження постачання енергоресурсів або ж, навпаки, відмову від їх імпорту з некомерційних причин, істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям, встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою, цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури й т. ін. Аргументовано, що вепонізація енергоресурсів має наслідком економічні та політичні збитки. Енергію позиційовано надважливим інструментом міжнародних відносин. Відзначено, що торгівля енергоносіями використовується державами-експортерами (зазвичай – з неоавторитарними режимами) для демонстрації влади, посягання на суверенітет інших держав. Зроблено висновок, що викопне паливо є важливим чинником зовнішньої політики передусім неоавторитарних держав, у яких рента від викопного палива сприяє агресивній зовнішній політиці, нарощуванню озброєння, експорту неоавторитаризму. Підкреслено, що ті демократичні держави, які купують енергоносії в неоавторитарних держав, опосередковано зміцнюють їх режими, підривають стійкість демократії. Наголошено на важливості якнайшвидшої розробки на рівні держав та їх союзів політики, яка б пом'якшувала або й унеможливлювала зовнішній вплив на держави-експортерів енергоресурсів, посилювала енергетичну безпеку в умовах нової геополітичної реальності.

Ключові слова: вепонізація енергоресурсів, енергетична геополітика, енергетичний суверенітет, енергетична безпека, викопне паливо, ЄС, Росія.

Вступ. Вихідна агресія у зовнішньополітичному курсі Росії привернула увагу до проблеми використання державами енергоресурсів як зброї задля реалізації своїх національних інтересів. Росія є далеко не єдиною державою, яка вдається до енергетичного тиску, шантажу і под. Однак в контексті зближення України з ЄС й інтеграції з його енергосистемою за ситуації агресивного використання енергії як зброї і Росією, і ЄС, важливо дослідити зміст, форми уже застосованої вепонізації енергоресурсів, а також з'ясувати, якими механізмами можна запобігти деструктивним наслідкам використання енергії як зброї і т. ін. Росія неодноразово, починаючи від 1993 року, застосувала проти України енергоресурси як важіль впливу, а у поточній війні цілеспрямовано руйнує енергетичні об'єкти. Такі дії мають чіткі політичні мотиви. Втім наразі не з'ясовано, в яких випадках енергія як зброя має деструктивну (неоавторитарну) сутність, а в яких випадках навпаки вепонізація енергоресурсів слугує цілям прогресу та демократії.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження використання енергоресурсів як новітньої зброї у протистоянні держав та їх об'єднань на ґрунті політичних/геополітичних проблем. Відтак завданнями є: 1) розглянути, як саме енергоресурси застосовуються нині державами як зброєю; 2) з'ясувати, чи вепонізація енергоресурсів є інструментом зовнішньої політики виключно неоавторитарних

держав, чи й демократичні держави та їх союзи можуть використовувати такі інструменти тиску.

Методи дослідження. Робоча гіпотеза дослідження полягає у верифікації тези проте, що: 1) енергоресурси є видом зброї, яка має серйозні політичні наслідки, що посягають на державний суверенітет; 2) до вепонізації енергоресурсів вдаються не лише неоавторитарні, а й демократичні держави. Для доведення/спростування цієї гіпотези було обрано два кейси: 1) нафтова криза 1970-х років і те, як арабські члени Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) використовували енергію як зброю, однак у підсумку світовий ринок нафти перейшов від залежності до взаємозалежності; 2) кейс взаємозалежності ЄС і Росії на ґрунті енергоресурсів, щоб зрозуміти, як газ став зброєю для удару по кожній зі сторін в умовах, коли європейсько-російські відносини перейшли від взаємозалежності до деструктивної залежності.

Результати. Енергія є новітньою зброєю, яка використовується для тиску на суверенні держави, союзи держав. Як у 1970-х, так і у 2020-х роках торгівля енергоносіями використовується для демонстрації влади та посягання на суверенітет інших держав. Аргументуємо це на прикладі двох кейсів: 1) дії ОПЕК у 1973 році щодо вепонізації нафти; 2) дії кількох останніх років в системі «Росія – ЄС» щодо вепонізації газу (передусім) та інших енергоносіїв.

Енергія як зброя передбачає використання торгівлі енергоресурсами (нафта, газ, вугілля, мазут, електроенергія з електромережі тощо) як інструмента для досягнення політичних або дипломатичних цілей на стратегічному рівні. Найчастіше це проявляється як припинення чи обмеження постачання енергоресурсів, відмова від імпорту енергоресурсів з некомерційних причин, істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям, встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою, цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури. Це не вичерпний перелік, адже є багато інших способів використати енергію як зброю.

У 1973 році арабські держави припинили експорт нафти до США та інших держав Заходу, які підтримували Ізраїль у конфліктах проти його близькосхідних сусідів. Припинення постачання було способом завдати економічних втрат опонентам і домогтися політичних поступок. ОПЕК використовувала нафту як зброю проти держав Заходу, які підтримували Ізраїль у війні Судного дня¹ 1973 року. Після початку війни арабські держави-члени ОПЕК узгодили використання постачання нафти як зброї проти проізраїльських держав Заходу. Нафтове ембарго було передусім політичним актом. Держави ОПЕК зменшили обсяги видобутку нафти не тільки для того, щоб вплинути на світові ціни на свою користь. Головним завданням було створити політичний тиск на світову спільноту задля зменшення підтримки Заходом Ізраїлю. Запроваджене нафтове ембарго та підвищення цін на нафту державами ОПЕК спричинили економічну кризу для Заходу. Держави ОПЕК істотно підняли ціни на нафту (з 3 до 12 дол. за барель, 1974 р.). Нафта стала енергетичною зброєю, що була використана проти проізраїльських урядів держав Заходу.

На тлі нафтового ембарго вперше почали озвучуватися рекомендації влади громадянам, які перегукуються зі сучасними закликами до енергоощадності. Зокрема, Президент США Р. Ніксон закликав американців обмежити користування автомобілями або ж принаймні їздити на менших швидкостях; авіакомпаніям була дана вказівка скоротити кількість рейсів, а державним закладам – економити електроенергію, скоротити автомобільний парк і под. Агенція з охорони довкілля США навіть тимчасово скасувала обмеження на використання вугілля, що забруднює атмосферу.

Багато держав Європи сильно постраждали від нафтового ембарго 1973 року, контролю ОПЕК за близько 2/3 розвіданих запасів нафти. Це призвело до деякого переосмислення державами Заходу питання енергетичної безпеки. Однак

багато питань все ж були недостатньо пропрацьовані на інституційному рівні.

Зауважимо, що в новітній історії різні держави використовували нафту як політичну зброю, а відтак приклади не обмежуються 1973 роком. США історично вводили більше нафтових ембарго, ніж будь-яка інша країна, включаючи нафтове ембарго проти Японії до Другої світової війни.

Також відзначимо, що не завжди причиною використання енергоресурсів як зброї є саме політична складова. До прикладу, Саудівська Аравія наповнювала ринок дешевою нафтою, щоб покарати конкурентні держави-експортери нафти, як-от Іран, Росію. Прикладом є й економічна війна 2020 року, оголошена Саудівською Аравією, щоб покарати Росію за відмову знизити обсяги видобутку нафти задля підтримки ціни на нафту на прийнятному рівні в умовах пандемії коронавірусу. Відтак кожен кейс вепонізації енергоресурсів має свої особливості.

Нині основним кейсом для дослідження вепонізації енергоресурсів є Росія. Останні кілька років ця держава вдалася до стратегії обмеження газових потоків до держав ЄС. Своєю чергою ЄС скоротив доступ енергоресурсів Росії на свій ринок. І одне, й інше є прикладом вепонізації енергоресурсів. В обох випадках були завдані економічні та політичні збитки.

Втім потрібно розуміти, що проблема вепонізації путінським режимом енергоресурсів виникла не останніми роками, а сягає радянського періоду. І нині розривається той ланцюг постачання енергоресурсів, який формувався починаючи від 1960-х років [14; 15]. Найперше, це стосується держав Центральної Європи, які були частиною блоку Варшавський договір, а також суверенних держав Балтії, Молдови, України. Однак це стосується не лише згаданих держав. До прикладу, у 1968 році було підписано радянсько-австрійську угоду про постачання газу з СРСР до Австрії. Власне австрійська сторона постачала труби та кредитувала будівництво газопроводів, а СРСР зобов'язався стати постачальником газу. У 1970 році укладено угоду між ФРН і СРСР про постачання газових труб в обмін на газ. Це лише кілька прикладів, які демонструють, як СРСР формувався як європейський енергетичний гігант. Зростання газо- та нафтопроводів принесло радянському режиму стратегічні переваги, позаяк у Центральній та Східній Європі була створена система енергозалежних держав [15]. Промисловість та домогосподарства багатьох європейських держав були сильно узалеженні від радянських, а після 1991 року російських природних ресурсів [15; 19; 20].

Результатом зближення європейських держав і Росії на енергетичному ґрунті стало зростання взаємозалежності між державами Європи та СРСР. Радянський режим отримував тверду валюту

¹ Збройний конфлікт між Ізраїлем з одного боку і Єгиптом та Сирією – з іншого. Це була четверта арабо-ізраїльська війна за попередні 25 років.

від експорту нафто-газових ресурсів, навіть попри те, що ці доходи допомагали фінансувати агресивну зовнішню політику. Мова про війну в Афганістані 1979–1989 років, яку СРСР не в останню чергу фінансував завдяки доходам від продажу викопного палива [12; 14, с. 143; 18, с. 533–534]. Взаємодія європейських держав та СРСР є прикладом енергетичної геополітики, що відображає як залежності міжнародних акторів один від одного, так і їх взаємозалежності. Нафто-газові ресурси відрізняються від імпорту інших товарів (як-от, алмази чи хутро) через їх важливість для безперервного функціонування та висхідної динаміки економіки. Вигоди від взаємозалежності на той час європейськими державами уважалися вищими, ніж ціна власної енергонезалежності [17, с. 9–10].

Щодо держав, які перебували у складі СРСР, радянський режим застосував енергетичний тиск напередодні фактичного розпаду СРСР. Зокрема, у 1990 році було перервано постачання нафти до майбутніх незалежних держав Балтії. Це було безуспішною спробою придушити рух за незалежність регіону, що зароджувався. У наступні роки російські газовидобувні та газорозподільні корпорації, державні нафтогазові компанії вдавалися до маніпуляцій з цінами та фізичними обсягами постачання сирової нафти, природного газу. При цьому зазвичай це робилося в умовах політичної напруги задля тиску на споживачів. Такі приклади за останні три десятиліття зафіксовані щодо Грузії, Естонії, Литви, Молдови, Туркменістану, Білорусі, Словаччини, Польщі та України. В основі більшості таких маніпуляцій лежить саме геополітика, а не зацікавленість у прибутковості компаній. Різкі зміни у ціні за газ чітко корелюються з політичними змінами.

Прикладом останньої тези є Україна. Варто згадати, що уперше Україна отримала газ у вересні 1993 р. саме в обмін на частину кораблів Чорноморського флоту, тим самим ослабивши себе. Як тільки у різні роки пострадянської доби зростала геополітична напруга між Україною та Росією, одразу це відбивалося на роботі нафто-газового сектора. Так, за президентства прозахідного В. Ющенка, який посилив співпрацю з ЄС та НАТО, таких криз було дві: 1) у березні 2005 року (вимога «Газпрому» щодо ціни за газ у розмірі бл. 250 дол. за 1000 м³, що було близьким до європейських цін); 2) у грудні 2008 року (ультимативна вимога погашення боргу 2,4 млрд дол. за спожитий газ). Після анексії Криму «Газпром» підвищив ціну за експортований в Україну газ з 268,5 до 485 дол. за кожні 1000 м³.

Дослідники задовго до повномасштабного вторгнення Росії в Україну застерігали, що з позиції безпеки, загрози, які дестабілізують постачання енергоресурсів, є надзвичайно серйозними для європейських держав [3]. У 2009 році під впливом вторгнення Росії в Грузію (серпень 2008 р.) інтелек-

туали Центральної та Східної Європи (Л. Валенса, В. Гавел, І. Крастев та ін.) написали відкритого листа до адміністрації Б. Обами [1]. У ньому озвучено занепокоєння залежністю Європи від російських енергоресурсів. У листі підкреслено, що загроза постачанню енергоресурсів може мати негайний вплив на політичний суверенітет держав Центральної та Східної Європи. Для підписантів листа питання суверенітету, військових загроз та енергетичної безпеки були єдиним цілим. У 2014 році порушення Росією територіальної цілісності та суверенітету України з подальшими проблемами постачання енергоресурсів стало підтвердженням того, про що попереджали європейські інтелектуали. Також звернемо увагу на застереження експрем'єр-міністра Польщі Д. Туска навесні 2014 року: «Незалежно від того, як розвиватиметься протистояння навколо України, один урок очевидний: надмірна залежність від російських енергоносіїв робить Європу слабкою» [6].

Росія є найбільшим у світі експортером природного газу, другим за величиною експортером нафти та третім за величиною експортером вугілля [16]. Як і інші багаті на енергоносії неоавторитарні держави, Росія використовує експорт енергоресурсів не лише для економічної вигоди, а і як інструмент зовнішньополітичного впливу. Погроза В. Путіна у виступі 08.08.2022 р. створити «катастрофічні наслідки на світовому енергетичному ринку» [23] у відповідь на запроваджені проти Росії санкції знову зробила енергію одним із видів зброї. Подібним чином й санкції Європи та союзників щодо Росії створили власну енергетичну зброю з боку попиту. Нафта та газ є стратегічним товаром для Росії (як і для інших неоавторитарних держав), а відтак рішення щодо енергетичної політики ніколи не приймаються в геополітичному вакуумі.

Попри те, що ЄС є споживачем, а не продавцем енергоресурсів, він також посилює тиск, спричиняє збитки і под. через взаємозалежності щодо нафти та газу. Ці процеси дуже добре показують, як викопне паливо використовується як зброя акторів, які мають різні цінності, цілі, режими. ЄС розпочав тиск у формі санкції та ембарго на Росію від моменту анексії української АР Крим у 2014 році². Своєю чергою Росія використала газовий шантаж як основний інструмент тиску на ЄС. Так, у 2021 році обмежено постачання газу, щоб змусити ЄС відмовитися від підтримки України та домогтися зняття санкцій. До прикладу, в четвертому кварталі 2021 року російська компанія «Газпром» скоротила експорт газу до ЄС на 25% порівняно з аналогічним періодом 2020 року. Все відбувалося на тлі нарощування Росією

² Наприклад, під дію санкцій потрапили компанії нафтогазового сектора «Новатек», «Роснефть», «Внешэкономбанк», «Газпромбанк», Феодосійське підприємство зі забезпечення нафтопродуктами (АР Крим).

армії поблизу кордонів України. Також у червні 2022 року постачання природного газу газопроводом «Nord Stream 1» скоротилися на 75%; у липні 2022 року постачання було припинене на 10 днів; у серпні 2022 року трубопровід остаточно був зупинений. Росія очікувала, що штучно створена енергетична криза стане точкою розколу ЄС. Однак цього не відбулося, хоч вплив російського газового шантажу був відчутний, найперше, у формі скорочення доходів домогосподарства, скорочення промислового виробництва і т. ін.

Заявами на візирець путінської про те, що: «Ми не будемо постачати газ, нафту, вугілля, мазут – нічого не постачатимемо» [22], погрозами «заморозити Європу» і т. ін., Росія продемонструвала застосування свого викопного палива як зброї. Дефіцит і перебої в постачанні справді завдали шкоди європейській економіці, створили загрозу легітимності урядів, що є свого роду посяганням на «енергетичний суверенітет» Європи. Через скорочення постачання Росія поставила держави ЄС в економічно уразливе становище, поставила під загрозу політичну легітимність інституцій ЄС та національних урядів.

Значні доходи від викопного палива за останні два десятиліття дозволили Росії пришвидшено розвивати свій оборонно-промисловий комплекс, нарощувати озброєння, яке від 2014 року спрямовується проти України, а також застосовується в інших державах світу, експортується для підтримки неоавторитарних режимів. Відтак нафтогазові ресурси є важливим чинником агресивної зовнішньої політики Росії – починаючи від війни в Афганістані та закінчуючи війною з Україною. Росія є державою, де рента від викопного палива сприяє її агресивній зовнішній політиці [25, с. 59].

Поведінка Росії щодо енергоресурсів зумовлена не лише багатством надр, а й розгалуженою системою трубопровідних мереж. Це створило систему, в якій треті країни узалежнені від Росії у питаннях постачання енергоресурсів. Така енергетична залежність створила ширшу економічну та політичну залежність і перетворюється на джерело влади для путінського режиму. Тут згадаймо про термін Дж. Колгана «петро-агресія» (“petro-aggression”), щоб описати ситуацію, за якої держави, де на нафту припадає понад 10% ВВП, мають на 250% вищу ймовірність розпалювати військові конфлікти [4; 5]. Вепонізація Росією енергетики є частиною стратегії влади «розділяй і володарюй». Для Росії стратегічно важливо домінувати на енергетичному ринку ЄС, впливати на політичні рішення.

Росія використовує свої енергетичні багатства з щонайменше трьох причин: 1) отримання економічної вигоди; 2) підтримка, збільшення та здійснення політичного впливу в ареалі своїх інтересів; 3) здійснення політичного тиску на держави-імпортерів. У випадку з ЄС Росія тривалий час використову-

вала свою позицію головного постачальника енергії задля створення тиску щодо своїх стратегічно важливих інтересів. Мережа енергетичних зв'язків зі споживачами, транзитними державами, державами-споживачами і под. була настільки складною, що після анексії Криму та початку російсько-української війни у 2014 році ЄС навіть не накладав санкції щодо енергетичного сектора держави-агресора [9]. Бачачи фактичну безкарність, російські корпорації «Роснефть», «Газпром» та ін. продовжували зловживати своїм панівним становищем на ринку для реалізації своїх стратегічних цілей.

Питання ціни на енергоресурси, безперервність їх постачання чітко узалежене від зовнішньополітичних пріоритетів Росії. Є приклади, коли Росія знижувала ціну на енергоносії або ж відтермінувала оплату за них, а потім відмовлялася від цього, як тільки змінювалися політичні умови. Також Росія за умовами контрактів унеможливила покупця газу перепродавати енергоресурс третій стороні або купувати газ через інший маршрут трубопроводу. Ці умови контракту дозволяли Росії утримувати європейський ринок фрагментованим й «Газпром» пропонував різні ціни різним покупцям. Така політика використання експорту енергоресурсів для залякування є демонстрацією російської реальної політики.

Як ми зауважували вище, використання енергоресурсів як зброї часто є двостороннім процесом як-от у випадку Росії щодо ЄС та ЄС щодо Росії. Наприклад, ЄС запровадив граничну ціну на сиру нафту (грудень 2022 р.), обмеження цін на російські нафтопродукти, включаючи дизельне паливо та мазут (лютий 2023 р.). Використовуючи інституції ЄС і свої регуляторні повноваження, ЄС завдав фінансових збитків державі-агресору. Було «атаковано» «енергетичний суверенітет» Росії, тобто її право продавати викопні джерела енергії, чим створені щораз більші та ширшого спектра загрози. Росія отримала відповідь на свою тактику використати створену ще у 1970-х роках взаємозалежність з європейськими державами, щоб утримати ЄС від всебічної підтримки України. Дефіцит і перебої в постачанні завдали шкоди європейській економіці та були й наразі залишаються загрозою для легітимності урядів держав ЄС. Отже, для обох сторін (ЄС, Росія) взаємозалежність перетворилася на залежність, яку тепер обидві сторони долають. Попит і пропозиція на енергоносії були повною мірою використані як сучасна зброя.

Ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну «Газпром» почав сповільнювати продажі природного газу європейським покупцям, виснажуючи сховища та сповільнюючи потоки по трубопроводах. Росія вдавалася до енергетичного шантажу, вимагаючи прискорити сертифікацію «Nord Stream 2». Це приклад російських «енергетичних ігор», які переросли в «газові» війни.

У 2022 році швидке відокремлення Європи від постачання російських енергоресурсів по-різному позначилося на державах ЄС, позаяк міра уязвленості від російського газу була не однаковою. Станом на 2020 рік за даними Євростату найбільш залежними були Литва, Словаччина, Угорщина, а найменш залежними – Іспанія, Португалія, Люксембург, Ірландія, Кіпр [10]. В межах ЄС імпорт російського газу у 2021 році становив приблизно 36% [11] й такі обсяги значною мірою взаємно уязвляли ЄС і Росію.

Відносини щодо енергетики між Росією та окремими державами-членами ЄС мають свої особливості, зумовлені історичними обставинами. Навіть у 2023 році, коли ЄС запровадив ембарго на російську нафту та газ, винятки поширюються на певні держави та певну продукцію. Йдеться про ті держави посткомуністичного блоку, які нині критично залежні від постачання з Росії й наразі не мають реальних альтернатив [8].

Позитивом є те, що в ЄС ще від 2009 року існує спеціальний механізм перевірки енергетичних проєктів, відомий як «застереження про Газпром» (“Gazprom clause”). Він вимагає від держав-членів ЄС оцінювати ризики енергетичної безпеки, які створюють інвестори з-за меж ЄС у національні транспортні системи. Саме на цій підставі Німеччина призупинила сертифікацію газопроводу “Nord Stream 2” у лютому 2022 року в очікуванні нової оцінки безпеки у світлі вторгнення Росії в Україну. Газопровід “Nord Stream 2”, якби він запрацював, дозволяв би Росії ще більше досягати агресивних політичних цілей, використовуючи енергію як зброю. Війна в Україні спонукала Європейську Комісію закликати до більшої пильності щодо російських і білоруських прямих інвестицій, враховуючи сильний стимул цих урядів втручатися в критично важливі сфери життєдіяльності держав-членів ЄС [7].

Раптове припинення подачі енергії є прикладом вепонізації енергоресурсів. Наприклад, «RAO Nordic», дочірня компанія російської енергетичної компанії «Интер РАО» з 15.05.2022 р. не постачає електроенергію до Фінляндії. Російська сторона пояснювала це проблемами з оплатою за спожиту енергію, однак насправді це є однією з відповідей Росії на санкційну політику Фінляндії. У цьому випадку дії Росії не надто відчутно позначилися на споживачах, адже лише 10% споживання електроенергії Фінляндії надходило з Росії й уряд швидко знайшов альтернативу. Ще одним прикладом є рішення «Газпрому» у квітні 2022 року припинити постачання газу компаніям з розподілу природного газу «Bulgargaz» (Болгарія) та “PGNiG” (Польща) через несплату в рублях свідчить про вепонізацію енергоресурсів.

Нині використання російським режимом енергоресурсів як зброї негативно впливає й на саму Росію: загрози економіці, обмеження геополітич-

ного впливу тощо. До прикладу, російська нафта нині продається за приблизно вдвічі нижчою від світової еталонної ціни, а довгі, дорогі транспортні маршрути до Китаю та Індії істотно позначаються на надходженнях до російського державного бюджету. Так енергія як зброя обертається проти тих, хто володіє нею.

Є приклади, коли навпаки європейські держави використали енергію як зброю проти Росії. Зокрема, у квітні-травні 2022 року держави Балтії повністю припинили імпорт електроенергії з Росії. Оператори систем передавання електроенергії Естонії, Латвії та Литви прийняли рішення про від’єднання від контрольованої Росією системи й синхронне підключення до континентальної європейської мережі ENTSO-E. Держави Балтії спільно виходять з контракту BRELL, укладеного з російськими та білоруськими операторами.

Однак є й значно більші за масштабами приклади вепонізації енергії, аніж ті, які ми згадували досі. Такі дії, як цілеспрямоване руйнування Росією української енергетичної інфраструктури, підрив Каховської греблі, замінування Запорізької АЕС, вибухи на трасах газопроводів “Nord Stream 1” і “Nord Stream 2” та ін. є свідченням найагресивнішого використання енергії та об’єктів енергетичної інфраструктури як зброї. Руйнування енергетичної інфраструктури безперечно є посяганням на державний суверенітет і незалежність [13].

Вкажемо на ще один приклад застосування Росією енергії як зброї – ядерна енергетична зброя. Наразі Росія залишається серед провідних гравців у світовому ядерноенергетичному секторі, а світова спільнота не достатньо реагувала на ймовірність домінування Росії на світовому ринку ядерних технологій. Цей сегмент не був і під санкціями ЄС і, щобільше – є держави (Франція, Угорщина), які блокують з різних причин запровадження санкцій проти російської атомної енергетики, зокрема компанії «Росатом». Втім санкційні процеси розпочали окремі держави (США, Канада, Великобританія), запроваджуючи обмеження щодо російської атомної енергетики, переважно – щодо дочірніх компаній «Росатому».

«Росатом» упродовж багатьох років активний на міжнародному ринку атомної енергії й уважається провідним постачальником ключових послуг зі спорудження реакторних установок. Через свою дочірню компанію «ТВЕЛ» «Росатом» забезпечує постачання палива, контролюючи 38% світової конверсії урану та 46% потужностей зі збагачення урану. Росія була постачальником приблизно половини всіх міжнародних угод щодо будівництва АЕС, постачання реакторів і палива, виведення з експлуатації або утилізації ядерних відходів [24]. Прямий контроль Росії над багатьма ядерними реакторами та стратегічною енергетичною інфраструктурою є основою для здійснення політичного

тиску. Втім це характеризує не лише Росію, а й, до прикладу, Китай, який розглядає атомну енергетику як потенційно потужний компонент своєї ініціативи «Один пояс, один шлях». Великі інфраструктурні проекти в межах цієї ініціативи включають розвиток ядерної енергетики в енергозалежних державах. 41 держава в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» розглядається для реалізації проектів ядерної енергетики.

Погоджуємось з А. Буте в тому, що «оскільки енергія використовується як зброя, то необхідна реформа ліберального енергетичного режиму, аби дозволити державам запобігти створенню залежностей і захистити свою енергетичну безпеку в новій геополітичній реальності» [2, с. 740].

Контроль тих чи інших держав (особливо – недемократичних) над енергетичною інфраструктурою, постачанням енергоресурсів, має важливий стратегічний вимір. Загроза цього тривалий час помічалася, однак недооцінювалася. Враховуючи економічну та соціальну важливість енергетики, перебої з енергопостачанням можуть загрожувати стабільності на всіх рівнях. Саме на це (дестабілізацію) й розраховують держави, які здійснюють енергетичний тиск, шантаж і навіть терористичні акти. Втім політизація енергетики у підсумку має й позитиви: наявна мотивація шукати нові джерела енергії, диверсифікувати джерела енергії, щоб зменшити ризики постачання, пов'язані з одним постачальником і под.

Висновки. Отже, вепонізація енергоресурсів полягає у використанні нафти, газу та ін. енергоресурсів як новітнього виду зброї, до якої держави вдаються переважно з політичних (геополітичних), а також економічних причин. Основними способами вепонізації енергоресурсів є припинення/обмеження їх постачання або ж, навпаки, відмова від імпорту з некомерційних причин, істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям, поступове встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою, цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури й т. ін. Вепонізація енергоресурсів неодмінно має наслідком економічні та політичні збитки.

Щонайменше півстоліття (від 1973 р.) енергія відкрито застосовується як вид зброї, створює тиск на суверенні держави й союзи держав. До цього часу теж зафіксовані прояви вепонізації енергоресурсів, однак вони не набували таких масштабів, як за останнє півстоліття. Нині ж енергія є надважливим інструментом міжнародних відносин. Торгівля енергоносіями використовується для демонстрації влади та навіть посягання на суверенітет інших держав. В міру того, як взаємозалежність держав щодо енергоресурсів зростає, вона потенційно здатна завдати серйозної економічної та політичної шкоди, впливати на життєдіяльність домогосподарств, підривати легітимність урядів і под.

Викопне паливо є важливим чинником зовнішньої політики найперше неоавторитарних держав. Там рента від викопного палива сприяє агресивній зовнішній політиці. Завдяки доходам від експорту викопного палива розвивається, найперше, оборонно-промисловий комплекс, нарощується озброєння, яке спрямовується проти інших держав, а також експортується для підтримки неоавторитарних режимів. Багаті на енергоносії неоавторитарні держави використовують експорт енергоресурсів як захисний інструмент своєї політики. Енергетичний вплив використовується для запобігання зовнішньому втручання, забезпечення виживання недемократичного режиму, для експорту неоавторитаризму тощо. Відтак неоавторитарні держави використовують енергоносії як засіб примусу щодо інших держав, або й засіб покарання за недружнє, критичне ставлення щодо себе. Таке використання енергетичних ресурсів може тривалий час захищати той чи інший недемократичний режим від зовнішнього тиску, дозволяти безкарно проводити свою репресивну внутрішню політику та дестабілізуючу зовнішню політику. Відтак, якщо подивитися з іншого боку на цю проблему, то ті демократичні держави, які купують енергоносії в неоавторитарних держав, опосередковано зміцнюють недемократичні режими та підтримують стійкість демократії.

До вепонізації енергоресурсів вдаються як держави-виробники, так і держави-споживачі. Енергоресурси можуть бути зброєю як з боку попиту, так і з боку пропозиції, тобто не лише відмова постачати енергоносії, а й відмова купувати їх є проявом вепонізації енергоресурсів. Використання енергії як зброї зазвичай відбувається не в односторонньому порядку і кейс «ЄС – Росія» підтверджує. Не лише Росія відмовляється від постачання, підвищує ціну на викопне паливо, а і ЄС застосовує свій інституційний вплив, унаслідок якого держава-агресор втрачає доходи від нафто-газового сектора економіки.

Важливо розуміти, що нинішня вепонізація путінським режимом енергоресурсів виникла не в один момент. Фундамент цьому закладався ще у радянську добу (з 1960-х рр.). Тоді формувалися ланцюги постачання енергоресурсів, споруджувалася мережа газо- та нафтопроводів, інша інфраструктура для постачання енергії у держави майбутнього ЄС. Поступово з'явилася мережа енергозалежних від СРСР держав, які споживали її викопне паливо попри радянську агресивну зовнішню політику (як-от війна в Афганістані) й недемократичний режим. Нині ж демократичні держави Європи розривають налагоджені десятиліттями ланцюги постачання енергоресурсів, що болісно позначається на функціонуванні промисловості, домогосподарствах, стійкості урядів і т. ін.

Перспектива держав ЄС позбутися деяких залежностей від Росії, як-от в атомній енергетиці, ще чітко не визначена, а окремі держави ЄС навіть за сучасних умов зберігають співпрацю з державою-агресором (як-от Угорщина). Втім, позитивною тенденцією, яка намітилась у 2023 році і яка теж є проявом вепонізації енергоресурсів, є домовленість групи держав (Велика Британія, США, Канада, Японія, Франція) про витіснення Росії з міжнародного ринку ядерної енергії.

Оскільки енергія є і залишатиметься у зонай-менше середньостроковій перспективі зброєю, то важлива розробка на рівні держав та їх союзів такої політики та енергетичної інфраструктури, яка б пом'якшувала або й унеможлиблювала зовнішній вплив на уряди експортерів енергоресурсів, посилювала енергетичну безпеку в умовах нової геополітичної реальності. Саме війна Росії проти України спричинила глобальне переосмислення залежності держав від російської енергетики та енергетичної інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe. *Gazeta Wyborcza*. 2009. 16 Jul.
2. Boute A. Weaponizing Energy: Energy, Trade, and Investment Law in the New Geopolitical Reality. *American Journal of International Law*. 2022. Vol. 116. Is. 4. P. 740–751.
3. Bouzarovski S., Bradshaw M., Wochnik A. Making Territory Through Infrastructure: the Governance of Natural Gas Transit in Europe. *Geoforum*. 2015. Vol. 64. P. 217–228.
4. Colgan J. D. Oil and Revolutionary Governments: Fuel for International Conflict. *International Organization*. 2010. Vol. 64. Is. 10. P. 661-694.
5. Colgan J. D. Petro-Aggression. When Oil Causes War. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 324 p.
6. Collins G. Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe. *Issue brief no. 07.18.17*. Houston: Rice University's Baker Institute for Public Policy.
7. European Commission. Guidance to the Member States Concerning Foreign Direct Investment from Russia and Belarus in View of the Military Aggression Against Ukraine and the Restrictive Measures Laid Down in Recent Council Regulations on Sanctions. *Official Journal of the European Union*. 2022. 6 Apr.
8. European Council. *EU sanctions against Russia explained*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> (дата звернення: 24.07.2023).
9. European Parliament. Energy as a Tool of Foreign Policy of Authoritarian States, in Particular Russia. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU\(2018\)603868_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU(2018)603868_EN.pdf) (дата звернення: 17.07.2023).
10. Eurostat. *EU Energy Mix and Import Dependency*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_energy_mix_and_import_dependency (дата звернення: 15.07.2022).
11. Eurostat. *EU Trade with Russia Continues to Decline – Products Eurostat News – Eurostat*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230303-1> (дата звернення: 18.06.2023).
12. Gaidar Y. *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia* by Yegor Gaidar. Washington: Brookings Institution Press, 2007. 332 p.
13. Graf R. "Claiming Sovereignty in the Oil Crisis "Project Independence" and Global Interdependence in the United States, 1973/74. *Historical Social Research*. 2014. Vol. 39. Is. 4. P. 43–69.
14. Gustafson T. *The Bridge: Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 2020. 506 p.
15. Högselius P. *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. 292 p.
16. International Energy Agency. *Exports–Coal Information: Overview–Analysis*. URL: <https://www.iea.org/reports/coal-information-overview/exports> (дата звернення: 27.07.2023).
17. Keohane R. O., Nye J. S. *Power and Interdependence* (2nd ed.). New York: Longman, 1989. 327 p.
18. LaBelle M. C. Energy as a Weapon of War: Lessons from 50 Years of Energy Interdependence. *Global Policy*. 2023. Vol. 14. Is. 3. P. 531–547.
19. LaBelle M. C. *Energy Cultures. Technology, Justice, and Geopolitics in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020. 192 p.
20. Ostrowski W. The Twenty Years' Crisis of European Energy Security: Central and Eastern Europe and the US. *Geopolitics*. 2022. Vol. 27. Is. 3. P. 875–897.
21. Pirani S., Stern J., Yafimava K. *The Russo-Ukrainian Gas Dispute of January 2009: a Comprehensive Assessment*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2009. 56 p.
22. Reuters. *Putin Says Russia to Stop Supplying Energy if Western Price Caps Imposed*. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/putin-blames-germany-west-nord-stream-1-shutdown-2022-09-07/> (дата звернення: 05.07.2023).
23. Sheppard D., Ivanova P. Putin Warns of 'Catastrophic' Energy Crisis if West Boosts Sanctions. *Financial Times*. 2022. 8 Jul.
24. Szulecki K., Overland I. Russian Nuclear Energy Diplomacy and its Implications for Energy Security in the Context of the War in Ukraine. *Nature Energy*. 2023. Vol. 8. P. 413–421.
25. Van de Graaf T., Colgan J. D. Russian Gas Games or Well-Oiled Conflict? Energy Security and the 2014 Ukraine Crisis. *Energy Research & Social Science*. 2017. Vol. 24. P. 59–64.

Weaponization of energy resources: fossil fuels as weapons in international politics

Khoma Nataliia Mykhailivna

Dr. Sc. (Political Science),
Professor at the Department of Political
Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreia str., 5, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2507-5741

The use of energy resources as a type of weapon in the confrontation between states and their unions has been studied. It has been determined that the weaponization of energy resources consists of the use of oil, gas, etc. as a weapon that states often resort to for political (geopolitical) reasons. Attention was drawn to the fact that for at least half a century (since 1973) energy has been openly used as a weapon, creating pressure on states and their unions. It has been proven that the weaponization of energy resources is a foreign policy tool of both neo-authoritarian and democratic states and their unions. It is emphasized that both energy-producing states and energy-consuming states resort to weaponization of energy resources and which can be a weapon both on the demand and supply side. Ways of weaponization of energy resources are defined as the termination / restriction of the supply of energy resources or, on the contrary, the refusal of their import for non-commercial reasons, a significant increase in energy prices contrary to previous agreements, the establishment of control over energy infrastructure, targeted damage to such infrastructure, etc. It is argued that the weaponization of energy resources results in economic and political pressure. Energy is positioned as an extremely important tool of international relations. It was noted that energy trade is used by exporting states (usually with neo-authoritarian regimes) to demonstrate power and encroach on the sovereignty of other states. It is concluded that fossil fuel is an important factor in the foreign policy of neo-authoritarian states, in which the revenue from fossil fuel contributes to an aggressive foreign policy, the buildup of arms, and the export of neo-authoritarianism. It is emphasized that those democratic states that buy energy carriers from neo-authoritarian states indirectly strengthen their regimes and undermine the stability of democracy. The importance of developing a policy at the level of states and their unions as soon as possible, which would mitigate or even prevent external influence on energy-exporting states, and strengthen energy security in the conditions of the new geopolitical reality, was emphasized.

Key words: weaponization of energy resources, energy geopolitics, energy security, fossil fuels, EU, Russia.